

ESHITISHIDA NUQSONI BOR BOLALARNI TARBIYALASHDA MAKTAB  
VA OILA HAMKORLIGI

**Muhammadiyeva Nigora Ravshanovna**

*Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan kar va zaif  
eshitadigan bolalar uchun 17-sonli ixtisoslashtirilgan maktab-internati boshlang'ich sinf  
o'qituvchisi*

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining pedagogik ahamiyati hamda uni samarali tashkil etishning metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar maktab va oila o'rtasidagi uzluksiz hamkorlik, individual yondashuv, kommunikativ qo'llab-quvvatlash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish eshitishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy moslashuvi, nutqiy rivojlanishi va shaxsiy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari maxsus va inklyuziv ta'lim amaliyotida maktab-oila hamkorligini takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqishga asos bo'ladi.

**Kalit so'zlar:** eshitishida nuqsoni bor bolalar, maktab, oila, hamkorlik, surdopedagogika, tarbiya, inklyuziv ta'lim, pedagogik yondashuv, kommunikativ rivojlanish.

**Kirish:** Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish hamda har bir bolaning sifatli ta'lim va tarbiya olish huquqini ta'minlash bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlash va ijtimoiy faolligini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikni samarali yo'lga qo'yish ularning intellektual, kommunikativ va ma'naviy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir.

Eshitish analizatoridagi cheklanish bolaning nutqni qabul qilishi, og'zaki muloqoti, ijtimoiy munosabatlari va atrof-muhitni idrok etishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ushbu toifadagi bolalarni tarbiyalash faqat ta'lim muassasasi zimmasiga yuklatilishi yetarli emas. Tarbiya jarayonida oila va maktabning yagona pedagogik maqsad asosida hamkorlik qilishi bolaning rivojlanish dinamikasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ota-onaning farzand ta'limiga faol jalb etilishi, pedagoglarning metodik ko'magi va uzluksiz muloqot bolaning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Pedagogika va surdopedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar maktab va oila hamkorligi bolalarning nafaqat bilimlarni o'zlashtirishiga, balki ularning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, mustaqilligi va kommunikativ kompetensiyasining rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda ota-

onalarning maxsus pedagogik bilimlarining yetarli emasligi, pedagoglar va oilalar o'rtasidagi hamkorlikning tizimli yo'lga qo'yilmaganligi hamda zamonaviy metodik tavsiyalarning amaliyotga yetarlicha tatbiq etilmasligi tarbiya jarayonining samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining nazariy hamda metodik asoslarini tahlil qilish, ushbu hamkorlikni samarali tashkil etishning pedagogik shartlarini aniqlash va ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, maktab va oila hamkorligi eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashning uzluksiz pedagogik tizimi sifatida yoritilib, uning tarkibiy komponentlari, pedagogik shartlari va samaradorligini ta'minlovchi metodik yondashuvlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Shuningdek, hamkorlikning zamonaviy modeli taklif etilib, uni maxsus va inklyuziv ta'lim amaliyotiga tatbiq etishning ilmiy-metodik asoslari yoritiladi.

**Tadqiqot metodologiyasi:** Mazkur tadqiqotda eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda ushbu hamkorlikni takomillashtirishning samarali metodik yondashuvlarini asoslash maqsadida sifat tahliliga asoslangan tadqiqot metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqot metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, tizimli yondashuv, faoliyatga asoslangan ta'lim hamda inklyuziv pedagogika tamoyillari tashkil etdi. Shu bilan birga, surdopedagogika, maxsus pedagogika, rivojlanish psixologiyasi va oila pedagogikasiga oid ilmiy qarashlar nazariy asos sifatida qabul qilindi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, pedagogik kuzatish natijalarini umumlashtirish, mantiqiy tahlil hamda ilmiy sintez metodlari qo'llanildi. Mahalliy va xorijiy olimlarning eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalash, ota-onalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash, maktab va oila hamkorligini rivojlantirishga bag'ishlangan ilmiy ishlari o'rganildi hamda ularning ilmiy xulosalari o'zaro taqqoslandi.

Nazariy tahlillar davomida maktab va oila hamkorligining samaradorligiga ta'sir etuvchi pedagogik omillar tizimlashtirildi. Xususan, pedagog va ota-onalar o'rtasidagi muntazam axborot almashinuvi, tarbiyaviy maqsadlarning uyg'unligi, bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, yagona pedagogik talablarni qo'llash hamda oilaning tarbiyaviy salohiyatini oshirish mazkur jarayonning asosiy tarkibiy qismlari sifatida belgilandi.

Shuningdek, tadqiqotda maktab va oila hamkorligi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida ko'rib chiqildi. Mazkur jarayon faqat ota-onalar yig'ilishi yoki davriy suhbatlar bilan cheklanmasdan, pedagogik maslahatlar, individual konsultatsiyalar, qo'shma tarbiyaviy tadbirlar, uy sharoitida bajariladigan rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, psixologik-pedagogik kuzatuv hamda muntazam refleksiyaning o'z ichiga oluvchi yaxlit tizim sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi maktab va oilaning hamkorlikdagi faoliyati bolaning kommunikativ rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, emotsional barqarorligi va mustaqilligini ta'minlovchi yagona pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi, degan ilmiy farazga asoslandi.

Tadqiqot davomida eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining mazmuni hamda samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tizimli ravishda tahlil qilindi. Nazariy manbalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatdiki, bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishi nafaqat maxsus ta'lim muassasasida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar, balki oiladagi tarbiyaviy muhit, ota-onalarning pedagogik faolligi va mutaxassislar bilan uzluksiz hamkorligiga ham bevosita bog'liq.

Tahlillar natijasida maktab va oilaning o'zaro munosabati bir martalik uchrashuvlar yoki ota-onalar yig'ilishlari bilan chegaralanmasligi, balki yagona pedagogik tizim sifatida faoliyat yuritishi zarurligi aniqlandi. Bunday tizimda pedagog, surdopedagog, psixolog, sinf rahbari, ota-ona hamda zarur hollarda logoped va boshqa mutaxassislar yagona maqsad yo'lida hamkorlik qiladi. Hamkorlikning uzluksizligi bolaning rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlarni tezlashtiradi, tarbiyaviy ta'sirlarning izchilligini ta'minlaydi va oilaning ta'lim jarayonidagi mas'uliyatini oshiradi.

Nazariy tahlillar asosida maktab va oila hamkorligining samaradorligini belgilovchi to'rtta asosiy komponent ajratib ko'rsatildi: kommunikativ hamkorlik, pedagogik hamkorlik, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy hamkorlik.

**Maktab va oila hamkorligining tarkibiy komponentlari**

| <b>Hamkorlik yo'nalishi</b>   | <b>Mazmuni</b>                                                  | <b>Kutilayotgan pedagogik natija</b>                  |
|-------------------------------|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|
| Kommunikativ hamkorlik        | Ota-onalar va pedagoglar o'rtasida muntazam axborot almashinuvi | O'zaro ishonch va hamkorlik mustahkamlanadi           |
| Pedagogik hamkorlik           | Tarbiyaviy maqsad va metodlarning uyg'unligi                    | Bolada barqaror xulq-atvor va mustaqillik shakllanadi |
| Psixologik qo'llab-quvvatlash | Emotsional holatni kuzatish va maslahatlar berish               | Psixologik moslashuv yaxshilanadi                     |
| Ijtimoiy hamkorlik            | Maktab, oila va jamiyatning birgalikdagi faoliyati              | Ijtimoiylashuv va kommunikativ faollik rivojlanadi    |

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ulardan birining yetarli darajada amalga oshirilmassligi hamkorlik samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, pedagog va ota-onalar o'rtasidagi ochiq muloqot bolaning

individual ehtiyojlarini o'z vaqtida aniqlash va ularga mos tarbiyaviy choralarni belgilash imkonini beradi.

Tadqiqotda ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi ham alohida tahlil qilindi. Aniqlanishicha, ota-onalarning eshitishida nuqsoni bor bolalarning psixofiziologik rivojlanish xususiyatlari, muloqot usullari va tarbiyaviy metodlar haqidagi bilimlari qanchalik yuqori bo'lsa, bolaning oiladagi rivojlanish muhiti shunchalik qulay shakllanadi. Shu bois ota-onalar uchun pedagogik treninglar, amaliy seminarlar, individual konsultatsiyalar va psixologik maslahatlar tizimli ravishda tashkil etilishi muhim hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari oilaviy tarbiya muhitining sifatini belgilovchi bir qator omillarni aniqlash imkonini berdi. Oiladagi ijobiy emotsional muhit, ota-onalarning farzand bilan muntazam muloqot qilishi, imo-ishora va og'zaki nutqni uyg'un qo'llashi, bolaning mustaqil faoliyatini rag'batlantirishi hamda uning kichik yutuqlarini qo'llab-quvvatlashi tarbiyaviy jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Olib borilgan tahlillar asosida maktab va oila hamkorligining uch bosqichli modeli taklif etildi. Birinchi bosqichda oilaning pedagogik ehtiyojlari diagnostika qilinadi va bolaning rivojlanish xususiyatlari baholanadi. Ikkinchi bosqichda pedagoglar va ota-onalar ishtirokida individual hamkorlik dasturi ishlab chiqiladi hamda amaliy faoliyat yo'lga qo'yiladi. Uchinchi bosqichda esa erishilgan natijalar monitoring qilinib, tarbiyaviy faoliyatning samaradorligi baholanadi va zarur hollarda individual dastur takomillashtiriladi.

Mazkur modelning amaliy ahamiyati shundaki, u tarbiya jarayonida maktab va oilaning vazifalarini aniq taqsimlash, o'zaro mas'uliyatni kuchaytirish hamda bolaning rivojlanishi uchun yagona pedagogik makonni shakllantirish imkonini beradi. Natijada eshitishida nuqsoni bor bolaning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ faolligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va mustaqil hayot ko'nikmalarining rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Tadqiqot natijalari eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligi tarbiyaviy jarayonning yordamchi elementi emas, balki uning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatdi. Nazariy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, bolaning shaxs sifatida shakllanishi faqat ta'lim muassasasida olib boriladigan pedagogik faoliyat bilan cheklanmaydi. Uning rivojlanishida oiladagi tarbiyaviy muhit, ota-onalarning pedagogik madaniyati, hissiy qo'llab-quvvatlashi va pedagoglar bilan muntazam hamkorligi hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

Mazkur natijalar rivojlanish psixologiyasidagi zamonaviy ilmiy qarashlar bilan hamohangdir. Xususan, bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlik jarayonida amalga oshishi haqidagi nazariy yondashuvlar eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda ham o'z tasdig'ini topadi. Oila bolaning dastlabki ijtimoiy muhiti bo'lsa, maktab uning ijtimoiy tajribasini kengaytiruvchi muhim pedagogik makon hisoblanadi. Mazkur ikki muhitning uzviyligi bolada barqaror xulq-atvor, mustaqillik, ijtimoiy faollik va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagog va ota-onalar o'rtasidagi muntazam muloqot bolaning rivojlanishidagi muammolarni erta aniqlash, individual yondashuvni belgilash hamda tarbiyaviy faoliyatni birgalikda rejalashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, ota-onalarning surdopedagogik bilimlarini oshirish ularning farzand tarbiyasidagi ishtirokini faollashtiradi va uy sharoitida ta'lim-tarbiyaning uzluksiz davom etishini ta'minlaydi. Shu jihatdan qaraganda, ota-onalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalash strategiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Nazariy manbalar tahlili va tadqiqot natijalari asosida maktab va oila hamkorligining samaradorligi quyidagi pedagogik tamoyillarga tayanishi zarurligi aniqlandi: o'zaro ishonch, ochiq muloqot, umumiy tarbiyaviy maqsad, individual yondashuv, uzluksizlik va hamkorlikdagi mas'uliyat. Mazkur tamoyillarning izchil amalga oshirilishi bolaning ta'lim olish motivatsiyasini kuchaytiradi, emotsional barqarorligini ta'minlaydi hamda uning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

**Maktab va oila hamkorligining samaradorligini ta'minlovchi pedagogik tamoyillar**

| <b>Pedagogik tamoyil</b> | <b>Mazmuni</b>                                                     | <b>Kutilayotgan natija</b>                     |
|--------------------------|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| O'zaro ishonch           | Pedagog va ota-onalar o'rtasida samimiy hamkorlikni yo'lga qo'yish | Hamkorlikning barqarorligi ta'minlanadi        |
| Uzluksizlik              | Tarbiyaviy ishlarni maktab va oilada izchil davom ettirish         | Tarbiyaviy ta'sirning yaxlitligi ta'minlanadi  |
| Individual yondashuv     | Bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish              | Shaxsiy rivojlanish sur'ati oshadi             |
| Ochiq muloqot            | Muntazam axborot almashinuvi va fikr almashish                     | Muammolar o'z vaqtida bartaraf etiladi         |
| Hamkorlikdagi mas'uliyat | Tarbiya natijalari uchun umumiy javobgarlikni shakllantirish       | Oila va maktabning pedagogik birligi kuchayadi |

Jadvalda keltirilgan tamoyillar maktab va oila hamkorligini samarali tashkil etishning metodik asosini tashkil etadi. Ularning amaliyotga izchil tatbiq etilishi tarbiya jarayonining uzluksizligini ta'minlash, pedagogik ta'sirlarning birligini saqlash hamda eshitishida nuqsoni bor bolalarning shaxsiy rivojlanishi uchun qulay pedagogik muhit yaratishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan ilmiy yondashuv shuni ko'rsatdiki, maktab va oila hamkorligi faqat mavjud muammolarni hal etishga emas, balki bolaning imkoniyatlarini erta aniqlash, mustaqil hayotga tayyorlash va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga ham xizmat

qiladi. Shu sababli kelgusida pedagoglar, surdopedagoglar, psixologlar va ota-onalar ishtirokidagi ko'p tarmoqli hamkorlik modelini ta'lim amaliyotiga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

**Eshitishida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalashda integrallashgan maktab-oila hamkorligi**

| <b>Bosqich</b>  | <b>Maktabning vazifasi</b>                            | <b>Oilaning vazifasi</b>             | <b>Kutilayotgan natija</b>             |
|-----------------|-------------------------------------------------------|--------------------------------------|----------------------------------------|
| Diagnostik      | Bolaning rivojlanishini baholash                      | Oilaviy muhit haqida ma'lumot berish | Individual ehtiyojlar aniqlanadi       |
| Rejalashtirish  | Individual tarbiya dasturini ishlab chiqish           | Tarbiyaviy maqsadlarni kelishish     | Yagona pedagogik strategiya yaratiladi |
| Amalga oshirish | Tarbiyaviy va rivojlantiruvchi faoliyatni olib borish | Uy sharoitida qo'llab-quvvatlash     | Tarbiyaviy uzluksizlik ta'minlanadi    |
| Monitoring      | Natijalarni baholash                                  | O'zgarishlarni kuzatish              | Hamkorlik samaradorligi oshadi         |

Zamonaviy surdopedagogik tadqiqotlar oilani bolaning rivojlanishidagi birlamchi pedagogik muhit sifatida e'tirof etadi. Shu nuqtai nazardan, maktab tomonidan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat ota-onalarning faol ishtirokisiz kutilgan natijani bermaydi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan integrallashgan hamkorlik modeli pedagogik ta'sirning uzluksizligini ta'minlash, mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash imkonini beradi. Mazkur yondashuv nafaqat maxsus maktablarda, balki inklyuziv ta'lim sharoitida ham qo'llanishi mumkin.

Tadqiqotning muhim jihati sifatida maktab, oila va mutaxassislarning o'zaro hamkorligiga asoslangan integrallashgan pedagogik model ishlab chiqildi. Mazkur model tarbiya jarayonining uzluksizligini ta'minlash, pedagogik ta'sirlarning uyg'unligini kuchaytirish hamda eshitishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida o'zaro ishonch, uzluksiz muloqot, individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va umumiy tarbiyaviy maqsadlarning uyg'unligi aniqlandi. Ushbu omillarning izchil ta'minlanishi bolalarning kommunikativ faolligini rivojlantirish, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish, mustaqil hayot ko'nikmalarini shakllantirish hamda emotsional barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida maktab-oila hamkorligini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ota-onalar uchun surdopedagogika va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan muntazam seminar, trening va konsultatsiyalarni tashkil etish;

2. Pedagog, surdopedagog, psixolog hamda ota-onalar o'rtasida individual rivojlantirish dasturlarini birgalikda ishlab chiqish va ularning ijrosini tizimli monitoring qilish;

3. Oilada bolaning muloqot faolligini qo'llab-quvvatlaydigan kommunikativ muhitni shakllantirish hamda imo-ishora va og'zaki nutqning uyg'un qo'llanilishini rag'batlantirish;

4. Maktab va oilaning o'zaro axborot almashinuvini zamonaviy raqamli platformalar orqali muntazam yo'lga qo'yish;

5. Inklyuziv ta'lim sharoitida mahalla, sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali kompleks pedagogik yordam tizimini rivojlantirish.

Mazkur tavsiyalar tarbiya jarayonining uzluksizligini ta'minlash, oilaning pedagogik salohiyatini oshirish va eshitishida nuqsoni bor bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari maktab va oila hamkorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, ota-onalar pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishning innovatsion mexanizmlarini yaratish hamda raqamli texnologiyalar asosida masofaviy pedagogik maslahat xizmatlarini tashkil etish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yo'nalishlarda olib boriladigan keyingi tadqiqotlar maxsus va inklyuziv ta'lim sifatini oshirish, bolalarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish hamda ularning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. (2020). Ta'lim to'g'risidagi O'RQ-637-son Qonun. Toshkent.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent.

3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. (2022). Inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar. Toshkent.

4. Mavlonova, R., To'rayeva, O., & Xoliqberdiyev, K. (2018). *Pedagogika*. Toshkent: O'qituvchi.

5. Hasanboyev, J., To'raqulov, X., Alqarov, I. Sh., & Usmonov, N. (2020). *Pedagogika*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.

6. Xoliqov, A. A. (2011). *Pedagogik mahorat*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.

7. Ishmuhamedov, R., & Yo'ldashev, M. (2017). *Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Nihol.

8. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

9. Turnbull, A. P., Turnbull, H. R., Wehmeyer, M. L., & Shogren, K. A. (2020). *Exceptional Lives: Practice, Progress, and Dignity in Today's Schools* (9th ed.). New York: Pearson.
10. Easterbrooks, S. R., & Beal-Alvarez, J. (2013). *Literacy Instruction for Students Who Are Deaf and Hard of Hearing*. New York: Oxford University Press.
11. Marschark, M., & Spencer, P. E. (Eds.). (2016). *The Oxford Handbook of Deaf Studies in Learning and Cognition*. Oxford University Press.